

Tarp tropų ir pragmatikos: *Pasikalbėjimo lenko su lietuviiu* retorinis aspektas

Skirmantas Knieža

Anglistikos, romanistikos ir klasikinių studijų institutas
Vilniaus universitetas
El. paštas skirmantas.knieza@ff.vu.lt

Anotacija. Analizuojamas XVI a. LDK raštijos paminklas „Pasikalbėjimas lenko su lietuviiu“ istoriografijoje ir literatūroje tyrimuose vadinamas poleminiu kūrinio, tačiau iki šiol jis daugiausia analizuotas tik į kontekstinant politinius įvykius, o jo turinio tyrimai apsiribodavo trumpa pagrindinių idėjų rekonstrukcija. Šiame straipsnyje į minėtą kūrinį siekiama pažvelgti kaip į ankstyvųjų Naujųjų laikų politinės polemikos tekstą, apžvelgiant jame naudojamus retorinius instrumentus. Tekstas laikomas platesnės Europos dialoginės kūrybos tradicijos dalimi – šio žanro savitumas leidžia sutalpinti viename kūrinyje ir viena kitai oponuojančias pozicijas, todėl idėmus žvilgsnis į jo turinį bei retoriką padeda susidaryti išsamesnį vaizdą apie XVI a. politines aktualijas ar įtampas. Apžvelgus svarbiausius teorinius požūrius į ankstyvųjų Naujųjų laikų polemio kūrinio retorines raiškos priemones bei jų santykį su socialiniu ir politiniu kontekstu, analizuojama „Pasikalbėjimo lenko su lietuviiu“ struktūra, atskleidžiamos vartojamos literatūrinės bei stilistinės raiškos priemonės ir jų įtaka formuluojamoms teorinėms bei idėjinėms kūrinio pozicijoms ir praktinei politinei veiklai. **Reikšminiai žodžiai:** Augustinas Rotundas, *Lenko pasikalbėjimas su lietuviiu*, retorika, Lietuvos Didžioji Kunigaikštystė, Ankstyvųjų Naujųjų laikų nacionalizmas, Stanislavas Ožechovskis.

Between the tropes and pragmatics: the rhetorical aspect of *Rozmowa polaka z litwinem*

Summary. This paper presents rhetorical aspects of a sixteenth century Lithuanian polemical treatise “Rozmowa polaka z litwinem” (“Pasikalbėjimas lenko su lietuviiu”). This anonymous work is often labeled as “humanist”. Even though many scholars analyse its contents and emphasize references to the Classical Antiquity, formal aspects and their pragmatic implications remain unevaluated. Scholars have mainly focused on the issue of its authorship and quoted it illustrating cultural and political sixteenth century changes in the Grand Duchy of Lithuania. The main aim of this article is to reveal rhetorical tropes and figures employed by the author of the treatise and discuss the possible motivation of their selection.

“Rozmowa” responds to, “Quincunx”, written in 1564 by a Polish polemist Stanisław Orzechowski (1513–1566). It is a part of a prolonged polemic between the later and Lithuanian Chancellor, Palatine of Vilnius Mikalojus Radvila “The Black”. The details and the course of their dispute is reconstructed by Orzechowski himself in the letter to Piotr Miscovius, which also is titled “Apologia pro Quincunce”. He refers to the “Rozmowa” without mentioning its title or particular author. Historiography attributes it to the Vilnius mayor (*wójt*) Augustyn Rotundus (c. 1520–1582). Both Orzechowski and Rotundus studied abroad and had spent some time in Italy. Not only curricula of their studies of *artes liberales* were influenced by Classical Antiquity, they also undoubtedly got familiar with humanist culture of the contemporary Europe.

Received: 16/09/2019. Accepted: 28/10/2019

Copyright © Skirmantas Knieža, 2019. Published by Vilnius University Press

This is an Open Access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution Licence, which permits unrestricted use, distribution, and reproduction in any medium, provided the original author and source are credited.

“Rozmowa” consists of two main parts, which are separated by a verse. The treatise is written in a form of a dialogue, and allows to portray a vivid discussion and multiple points of view. The first part of “Rozmowa” focuses on the questions of the political theory, whereas the second one is dedicated to the history of Lithuania, its dynasty and the issue of the Polish-Lithuanian Union. While the first part is polemical, the second one has epideictic character. The author employs personification, paradiastole and antithesis. The latter two allow changing the normative contents of political concepts, and irony highlights the absurdities in the Polish political practices. The Lithuanian, one of the characters, uses deprecation and interpellation, addresses the absent participants of a dialogue (e. g. Orzechowski himself). The author quotes Ancient authors, Scripture, Church Fathers and contemporary thinkers (e. g. Machiavelli and Erasmus), whose ideas provide him with literary *topoi*. Merged with the rhetorical techniques, they constitute the political arguments of the treatise and allows the author to express one’s political ideas.

Keywords: Augustinus Rotundus, *Rozmowa polaka z litwinem*, rhetoric, Grand Duchy of Lithuania, Early Modern Nationalism, Stanisław Orzechowski.

Įvadas

Ankstyvųjų Naujųjų laikų idėjų istorikai pastebi, kad ne mažiau už tekste išsakomas idėjas, traktatą lydinčias aplinkybes bei kontekstą svarbi ir retorinė jų raiška. Pastaruoju metu vis daugiau dėmesio skiriama klasikinių tekstų retorikai (plg. Kastely 2015), nes jos analizė padeda atskleisti filosofinio, teisinio ar politinio argumento konstravimą. Tiriant Renesanso retoriką (plg. Mack 1994), rekonstruojamas jos statusas ankstyvųjų Naujųjų laikų visuomenėse. XVI a. Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės (toliau – LDK) poleminė literatūra išsamių tokio pobūdžio tyrimų nėra sulaukusi, nors žvilgsnis į teksto užrašymo būdą padeda geriau suprasti perteikiamų idėjų turinį.

Šio straipsnio objektas – apie 1564 m. lenkų kalba išleisto anoniminio traktato „Rozmowa polaka z litwinem“ (liet. „Lenko pasikalbėjimas su lietuviu“, toliau – „Pasikalbėjimas“¹) retoriniai aspektai. Straipsniu siekiama pateikti traktato struktūros apžvalgą, aptarti pagrindines jame vartojamas retorines bei stilistines literatūrinės raiškos priemones ir jas įkontekstinti, taip atskleidžiant pragmatinį „Pasikalbėjimo“ idėjų aspektą. Nepretenduojama išsemti visų kūrinio retorikos analizės galimybių, tačiau siekiama atkreipti dėmesį į anksčiau nenagrinėtus klausimus ir poleminio kūrinio galimybes paaiškinti politikos pasaulį.

„Pasikalbėjimas“ – tai reakcija į lenkų humanisto ir polemisto Stanisławo Orzechowskio (1513–1566) traktatą „Quincunx“. Jame autorius svarsto laisvos valstybės problemą. Lygindamas LDK ir Lenkijos karalystę, jis laisvės kategoriją sieja su dviem veiksniais – valdovo valdžios legitimacijos šaltiniu (paveldėta ar rinkimais įgyta monarcho valdžia) ir monarchijos forma (karalystė yra laisva, o kunigaikštystė – ne) (plg. Orzechowski 2009b, 95–96). Traktate atsispindi humanistinis autoriaus išsilavinimas, nes nuo 1528 iki 1540 m. Orzechowskis keliavo ir mokėsi visoje Europoje: Vienoje, Padujoje, Vitenberge ir Romoje. Italijoje jis susipažino su humanistine kultūra, senovės graikų ir romėnų literatūra, domėjosi filosofija. Orzechowskis laikomas vienu pirmųjų filosofinės terminijos lenkų kalba kūrėjų (Rostworowski 1979, 287–288), jo tekstuose randama klasikinių autorių citatų.

¹ Šiame straipsnyje traktato ištraukos cituojamos iš lietuviško Birutės Mikalonienės vertimo (žr. Rotundas 2000) ir pateikiamos nuorodos į naujausią Krzystofo Koehlerio publikaciją lenkų kalba (žr. Rotundas 2009).

„Quincunx“ ir „Pasikalbėjimo“ polemikos istoriją pats Orzechowski pasakoja Lenkijos karalystės vicekancleriu ir Krokuvos katedros dekanui Piotru Myszowskiui rašytame laiške, kuris pavadintas „Quincunco apologija“ (lot. „Apologia pro Quincunco“). Dėstoma, kad 1563–1564 m. vykusiame Varšuvos seime Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės kancleris, Vilniaus vaivada Mikalojus Radvila Juodasis pasakęs kalbą, kurioje pabrėžė, kad Lenkijoje klesti nelygybė. Ižestas šios kalbos, humanistas nusprendė sukurti „Quincunx“, kuriame aptarė karalystės ir laisvės klausimą ir taip atsakė į Radvilos priekaištus. Toliau nurodoma, jog šį traktatą gavęs Vilniaus vaivada buvo „sujaudintas ir įtūžęs“ (lot. „commotus <...> iratusque“). Sušaukęs evangelikų pasitarimą (lot. „consilium evangelicorum suorum“), nurodė parengti atsakymą Orzechowskiui – tikėtina, kad čia kalbama būtent apie „Pasikalbėjimą“ (Orzechowski 1891, 635–637; Orzechowski 2009a, 239–241).

Istoriografijoje sutariama, kad pagrindinis šio traktato autorius – Žygimanto Augusto sekretorius, Vilniaus vaitas Augustinas Rotundas (apie 1520–1582). Autorystės įrodymas remiasi netiesioginiais argumentais – pabrėžiama, kad autorius turėjo būti teisė išmanantis uolus katalikas, turintis stiprų klasikinį išsilavinimą (plg. Baryczowa 1976, 119–122; Brückner 1890, 161). Iš žinomų LDK veikusių humanistų Augustinas Rotundas geriausiai atitinka šiuos kriterijus: 1539 m. jis įsimatrikuliavo Vitenbergo universitete, tačiau netrukus grįžo į Krokvą ir tapo Žygimanto Senojo sekretoriumi. 1545–1548 m. Rotundas studijavo Italijoje teisė ir laisvuosius menus, tačiau nežinia, kuriame universitete įgijo abiejų teisių daktaro laipsnį (Baryczowa 1976, 86; Korolko 1991, 232). Į Lietuvą jis atvyko 1551 m., po metų tapo miesto vaitu ir prisidėjo rengiant 1566-ųjų Antrąjį Lietuvos Statutą (Korolko 1991, 232).

Net ir plačiau neaptarinėjant traktato autorystės klausimo, matyti, kad „Quincunx“ ir „Pasikalbėjimas“ įkūnija brandžią, humanistinį išsilavinimą turinčių asmenų polemiką. Čia remiamasi Antikos autoritetais (Ciceronu, Aristotelium ir kt.), klasikinės retorikos taisyklėms paklūsta formali kūrinų raiška.

„Pasikalbėjimo lenko su lietuviu“ tyrinėjimų istorija siekia XIX a., tačiau išsamiau jo retorinė raiška ir jos santykis su politine bei socialine tikrove nenagrinėtas. Ankstyvuojau tyrimo laikotarpiu daugiausia dėmesio skirta traktato autorystės klausimui (plg. Korzeniowski 1890; Brückner 1890; Ossoliński 1822), vėliau galima išskirti dvi jo analizės kryptis. Viena vertus, šio traktato mintimis iliustruojamos conceptualios politinės ir kultūrinės LDK erdvės rekonstrukcijos (plg. Kiaupienė 2016; Kuolys 1992, 2009). Kita vertus, šis kūrinys yra kitų traktatų ar klausimų iliustracija ar kontekstas (plg. Ročka 1988). Į kai kurias retorines figūras – dialogo formą kaip *ars opponendi et respondendi* principo išraišką, dialektiką bei logines figūras – dėmesį atkreipia Eugenija Ulčinaite (Ulčinaite 2001, 33–34). Albinas Jovaišas (2000, 102–104) pažymi beletrizuotą dialogo pobūdį ir lotyniškosios kultūros apraiškas – Antikos autoritetų citavimą, Bažnyčios tėvų mintis ir kt. Naujausioje istoriografijoje formalieji traktato aspektai lieka paraštėse – daugiau dėmesio skiriama jo politinių koncepcijų, idėjų, simbolių analizei (plg. Grześkowiak-Krawicz 2018; Orzel 2016). Naujausią „Pasikalbėjimo lenko su lietuviu“ publikaciją lydinčiame straipsnyje Krzysztof Koehleris pažymi, kad Rotundas rašo glaусčiau

negu Orzechowskis, jo retorinių priemonių arsenalas taip pat kuklesnis, o vartojama ironija pernelyg grubi. Nepaisant to, istoriko manymu, šių dviejų mąstytojų polemika pratęsia seimuose ir seimeliuose vykstančias politines diskusijas, o teorinės koncepcijos sąveikauja su politikos *praxis* – šių traktatų retorikos analizė padeda atskleisti šlėktų politinį mentalitetą ir praktines polemistų užmačias (Koehler 2009, 9).

1. Ankstyvųjų Naujųjų laikų retorikos bruožai

„Pasikalbėjimas“ – polemiskis kūrinis, tad jo atsiradimą skatina ne tik kūrybinis impulsas, bet ir siekis reaguoti į to meto socialinį kontekstą bei siūlyti platesnio pobūdžio politinę programą. Viso to siekiama ne tik išsakant tam tikras idėjas, bet ir išsakant jas tam tikru būdu.

Retorikos priemonių galimybės atskleisti ideologinę teksto autoriaus poziciją grindžia britų idėjų istoriko Quentino Skinnerio metodologinę programą. Tyrėjo teigimu, grynai tekstinė politinės minties dokumentų analizė yra ribota, nes, atsižvelgus į kontekstą, politinės teorijos kūrinių galima matyti ir kaip politinės praktikos dalį: kiekvienas autorius siekia spręsti konkrečią politinės tikrovės problemą ir nerašo kūrinio hermetiškai (Skinner 1998, ix–xii). Istorikas siūlo klausiti, ką autorius daro², kai mums pateikia vienas ar kitas idėjas: kokia tikrovė jo netenkina ir ką jis norėtų joje pakeisti (Skinner 2002, 103–127). Šias praktines užmačias tekstuose atspindi retoriniai aspektai: jie keičia vartojamų terminų moralinį ir prasminį krūvį, leidžia atmesti oponuojančias idėjas, sustiprinti vienų ar kitų politinių koncepcijų įvaizdį (Skinner 1999, 60–64). Johnas G. A. Pocockas papildė šias prielaidas siūlymu nebandyti iš traktato rekonstruoti politinės sistemos vaizdo – tai dažna literatūrinuose ar istoriografinuose tyrinėjimuose. Norint geriau suprasti idėjų veikimą, reikia suvokti patį refleksijos ir artikuliacijos procesą, t. y. išsiaiškinti, kokie socialinės tikrovės aspektai patenka į literatūrinę aplinką ir kodėl (Pocock 1989, 36). Minėtą strategiją renka dažnas idėjų istorijų tyrėjas, koncepcijas ir sąvokas vertinantis ne kaip „teiginius apie pasaulį“, bet kaip kokio nors ideologinio (t. y. politinio) ginčo „instrumentus“ (Skinner 2002, 177), kurių prasmę išvelgti padeda retorikos priemonių tyrimas.

Ankstyvųjų Naujųjų laikų Europoje retorikos statusas kito – būdama oratorystės menas, ji tampa ir rašytinio kūrinio komponavimo metodika. Epideiktinė, arba pagiriamoji, retorika skiriama ne tik forumui ar viešajai erdvei, bet ir individualiam skaitytojui, o jos pritaikymo apimtis gerokai išsiplėčia – užuot apribota viešosiomis kalbomis, retorika pritaikoma universitetų atsiskaitymuose, epistolikoje, homiletikoje ir kitur. Retorikos suklestėjimas Renesanso Europoje susijęs su siekiu grąžinti *vita activa* – mokyti praktinę reikšmę turinčio iškalbos meno. Tačiau „iškalba“ čia suvokiama plačiau – daugiausia dėmesio skiriama jau ne oratorystei, o literatūros žanrams ir raštijai (Vickers 1994, 83–84). Tai keičia Viduramžių Europoje nusistovėjusį studijų modelį, kuriame orientuojamasi į absoliučios tiesos paieškas. Naujas požiūris į retoriką pirmiausia sureikšmina gebėjimą pasiekti ir paveikti auditoriją, o retorikos vadovėlių autoriai, tokie kaip Erazmas Roterdamiensis, supranta, kad kalbos įmantrumas ir retoriškumas turi mažai bendra su

² Angl. „what the author is doing“, t. y. teorinės ištaros suvokiamos kaip performatyvi, praktinė veikla.

tiesa ir veikiau atlieka amplifikacijos funkciją (Norbrook 1994, 141–143). Tačiau tai nereiškia, kad humanistams retorika yra tik formalumas – jie aiškiai skyrė iškalbos stilių nuo sofistikos, kuri yra groteskiška pastarojo forma, iškraipymas. Atidumas argumentų retorikai ir dėmesys praktiniams aspektams lėmė, kad Viduramžių intelektualizmą pakeitė „aktyvus įtikinėjimas“ (Gray 1963, 498–501).

Iš penkių klasikinės retorikos kanono dalių, ankstyvaisiais Naujaisiais laikais ypač sumenksta įsiminimo (lot. *memoria*) ir perteikimo (lot. *pronuntiatio*) reikšmė. Tiek vienas, tiek kitas tampa mažiau reikšmingi dėl plintančios rašytinės kultūros – kalbų nebereikia mokytis mintinai ir jų sakyti, populiarėja literatūriniai žanrai (pavyzdžiui, dialogas), o svarbiausiais kanonais tampa argumentų paieška (lot. *inventio*) ir jų išdėstymo stilius (lot. *elocutio*) (Plett 2010, 41–50). Tai pastebi ir Krzysztof Koehleris – jis teigia, kad Orzechowskio ir Rotundo polemika atspindi to meto viešojo kalbėjimo specifiką, pratęsia ją puošnia, seimų ar seimelių kalbas pranokstančia literatūrine forma, tačiau neabejotinai išlaiko teminį atspalvį (Koehler 2009, 13).

Kai kurių periferinių „Pasikalbėjimo“ tekstų retorinius aspektus analizavę tyrėjai patvirtina europinės kultūros tendencijų recepciją LDK ir Lenkijoje. Stanisława Orzechowskio kūrybą analizavęs Krzysztof Koehleris pastebi, kad lenkų polemisto tekstai atspindi „renesansinę retorinės antropologijos koncepciją“, kurios tikslas yra įtikinimas, manifestacija ir pragmatinis santykis su keliamais klausimais. Retorikos modelio pažinimą mokslininkas laiko kodu humanistinei literatūrai skaityti (Koehler 2004, 36). Panašios pozicijos laikosi ir XVI a. pabaigos Vilniaus akademijoje kurtos laidotuvių poezijos retoriką tyrusi Rasa Jurgelėnaitė. Ji pastebi, kad klasikinės retorikos formų, tropų, topikos ir kitų figūrų suvokimas padeda atskleisti tiek pragmatinę, tiek estetinę teksto prasmę (Jurgelėnaitė 1998, 10–13). XVI a. Lietuvoje besiformuojančios raštijos žanrai remiasi Italijos ir kitų šalių humanistų inovacijomis – dėl šios priežasties ir „Pasikalbėjimas“ yra kūrinys, kuriame retorinės argumentacijos taisyklės padeda pasiekti poleminę įtampą, pabrėžti pagrindinius teiginius ir pateikti kontrastą su priešinga nuomone (Ulčėnaitė 1997, 45).

Ankstyvaisiais Naujaisiais laikais sugrįžusi antikinė retorika ir jos samprata randa visiškai naujas informacijos sklaidos galimybes: sakytinę polemiką keičia kitos jos formos, nulemtos naujai atsiradusių komunikacijos mediumų. Renesansą ir vėlesnius laikus galima laikyti klasikinės retorikos adaptacijos laikotarpiu, kai klasikinės retorikos struktūra pritaikoma rašytinėje terpėje – mažiau dėmesio skiriama įsiminimo bei iškalbos klausimams ir daugiau dėmesio skiriama argumentų plėtočiai. Autoriaus tikslai ir siekiai nulemia, kokie socialinės tikrovės elementai patenka į jo akiratį ir yra fiksuojami tekstu. Šias pastabas svarbu turėti omenyje ir skaitant „Pasikalbėjimą“ ar kitą poleminę LDK literatūrą.

2. Traktato struktūra retorikos požiūriu

„Pasikalbėjimą“ sudaro dvi dalys, kurias skiria įsiterpęs eilėraštis. Tai bandymas viename kūrinyje pasiremti klasikinėmis poetikos ir retorikos menų taisyklėmis, sujungti jas su renesansiniu diskursu ir LDK politinėmis realijomis. Pokalbį ir šnekamąją kalbą imituojančiam „Pasikalbėjimui“ galioja ir sakytinės retorikos taisyklės. Tai matyti

nagrinėjant jo struktūrą (Vickers 2008, 716). Jau traktato amžininkai, XVI a. retorikos teoretikai, teigė, kad dialogo pobūdis skiriasi nuo kitų žanrų: veiksmo aplinkybių prasme jis yra poezijos kūrinys, formaliai – kalba, o turinio požiūriu – dialektika (Sigonio 1993, 142, 144; Montagne 2011, 791).

Dialoginė politinės minties dokumento kompozicija būdinga ankstyviesiems Naujiesiems laikams – pavyzdžiui, Lenkijoje XVI a. antroje pusėje pasirodė Łukaszo Górnickio „O elekcyi, wolności, prawie i obyczajach polskich. Rozmowa Polaka z Włochem“ (Górnicki 1855), taip pat pirmojo bekaralmečio metais publikuotas anoniminis eiliuotas kūrinys „Rozmowa Lecha z Piastem“ (Czubek 1906, 37–68). Atviru svarstymu paremta dialogo forma išplečia traktato ar kito žanro kūrinio perspektyvą: pretenduojama objektyviai pateikti abiejų pusių argumentus, vengiama kalbėjimo vienoje „matricioje“, kontrastuojami keli galimi atsakymai, paliekama galimybė reaguoti į literatūrinio oponento teiginius (Kushner 2004, 55).

Struktūriškai „Pasikalbėjimą“ sudaro trys dalys: „Pirmasis pasikalbėjimas“, „Antrasis pasikalbėjimas“ ir tarp jų įsiterpęs eilėraštis, kurio autorystė dėl „A. W.“ inicialų priskiriama Andriui Volanui (apie 1530–1610). Temiškai abu „Pasikalbėjimai“ glaudžiai susiję, tačiau retorikos požiūriu jie funkcionuoja skirtingai. „Pirmasis pasikalbėjimas“ yra politinės teorijos pobūdžio tekstas, skirtas karaliaus institucijos ir valstybės sampratos klausimui. Jame akivaizdžiai polemizuojama su kita – Stanisława Orzechowskio – koncepcija, naudojami istoriniai, dialektiniai, filologiniai argumentai. „Pirmasis pasikalbėjimas“ geriau atitinka klasikinę naracinę struktūrą (žr. 1 lentelę).

1 lentelė. „Pirmasis pasikalbėjimas“ kaip klasikinės retorikos atspindys (Clarke 2002, 24–32)

Dalis	Puslapis	Dalies funkcija	Turinys
Exordium	Rotundas 2000, 116–117; Rotundas 2009, 149–150	Pristatoma tema ir pagrindinė problema	Iškeliama Lietuvos ir Lenkijos unijos problema. Klausiami, kodėl lietuviai vengia šią uniją sudaryti.
Narratio	Rotundas 2000, 117–119; Rotundas 2009, 150–152	Pristatoma pagrindinė informacija ir kalbos atsiradimo aplinkybės, lemtingi įvykiai	„Pasikalbėjimo“ atsiradimo aplinkybės: Orzechowskio „Quincunx“, esamą dinastinę uniją, LDK savarankiškumo ir krikščioniškumo klausimas. Lenko iššūkis: kuo Lietuvis galėtų atremti Orzechowskio argumentus?
Divisio	Rotundas 2000, 119–122; Rotundas 2009, 152–154	Išgryninamas kalbos planas ir pagrindinės tezės	Lietuvis išdėsto Orzechowskio argumentus, taip nubrėždamas savo kalbos turinį: jis turi įrodyti, kad a) dinastinis valdovas nėra blogesnis už išrinktąjį ir b) tai, kad karalius yra karūnuotas dvasininko, dar nereiškia pavaldinių ir valstybės laisvės.
Confirmatio	Rotundas 2000, 122–138; Rotundas 2009, 154–171	Pagrindinė kalbos dalis: pateikiami poziciją grindžiantys argumentai	Lietuvis kritikuoja Orzechowskio koncepciją ir vartojamas sąvokas. Ieškoma tikro karalystės apibrėžimo ir gerųjų pavyzdžių. Pateikiama Lenkijos istorijos santrauka, įrodanti, kad ne visada karalių valdžia pranašesnė už kunigaikščių.

Dalis	Puslapis	Dalies funkcija	Turinys
Refutatio	Rotundas 2000, 138–159; Rotundus 2009, 171–189	Priešingos pozicijos ir jos argumentų paneigimas	Lenkas atsako į Lietuvos teiginius, užstoja Orzechowski – išgrynina jo mintis ir jomis reaguoja į argumentus. Lietuvis atsako į Lenko pastabas dėl stačiatikių ir katalikų koegzistavimo LDK, lenkų privilegijų ir laisvės. Intensyvaus dialogo forma konstruojamas idealaus piliečio portretas.
Peroratio	Rotundas 2000, 159–169; Rotundus 2009, 189–197	Baigiamoji dalis, apibendrinanti svarbiausias kalbos mintis	Lietuvis pakartoja tezę, kad kunigaikštystės yra laisvos valstybės, o ne beteisiai kunigaikščio pavaldiniai. Paaiškinama, kodėl lenkų savivalė ir nenoras padėti LDK karuose su Maskva yra didžiausias trukdis unijai. Ginama LDK vidaus santvarka.
Epilogus	Rotundas 2000, 169–170; Rotundus 2009, 197	Kalbos pabaiga	Draminis elementas. Ironija. Atsisveikinimo motyvas ir „Antrojo pasikalbėjimo“ anonsas.

„Antrajame pasikalbėjime“ galima išvėgti epideiktinės retorikos bruožų: LDK čia tampa pagrindiniu pokalbio objektu, mažiau dėmesio skiriama dviem valstybės koncepcijoms lyginti. Polemiką vietą užima panegirika Jogailaičių dinastijai, aptariama LDK istorija ir valstybės vieta numatomoje Lietuvos ir Lenkijos unijoje. Skirtingai negu „Pirmajame pasikalbėjime“, autorius naudoja digresijos (nukrypimo) technika: draminiu požiūriu Lenko ir Lietuvos pokalbis tęsiasi kitą dieną, tačiau, užuot iškart grįžus prie ankstesnio svarstymo *ad rem*, įterpiamas pasažas apie laiko sampratą (Rotundus 2009, 200–202; Rotundas 2000, 173–175).

Žinoma, griežtai atskirti šių dviejų kūrinio dalių negalima, nes kai kurie motyvai kartojasi. Vis dėlto svarstymo pobūdis abiejose dalyse skiriasi. Pirmoji dalis skirta Orzechowski argumentams atmesti, o antroje siekiama įtikinti Lenką savo argumentų teisingumu – sokratiškai kvestionuojant jo turimą žinojimą (elenchija) ir pateikiant „teisingą“ interpretaciją (majetika). Tarp abiejų dalių įsiterpęs eilėraštinis atlieka jungiamąją funkciją – jis apibendrina pagrindines „Pirmojo pasikalbėjimo“ tezes ir nubrėžia antrosios dalies gaires. Pastebėtina, kad eilėraštyje siekiama išvengti griežtos lenkų ir lietuvių opozicijos – pavadinimas „Lenkams ir lietuviams“ tarsi nurodo, jog jis lygiai skirtas abiejų tautų skaitytojams (Rotundus 2009, 198–199; Rotundas 2000, 170–171).

„Pasikalbėjimo“ autorius draminiiais intarpais ir dialogu sprendžia kai kurias klasikinės kompozicijos keliamas problemas. Pavyzdžiui, dialogo Lenkas, nors ir nėra visiškai savarankiškas veikėjas, ištraukia į dialogą kaip provokatorius, klausėjas, kartais – kaip Orzechowski pozicijos atstovas. Lietuvos ir Lenko disputu paremta visa „Refutatio“ (žr. 1 lentelę) dalis, ji be šio dramatinio elemento atrodytų pernelyg statiška ir klampi. Klasikinė struktūra padeda „Pasikalbėjime“ sutalpinti gausybę temų: unijos klausimo kontekste prisimenamas Orzechowski traktatas, akcentuojamos LDK savarankiškumo prielaidos, jos įrodomos lyginant Lenkijos ir LDK istoriją, galiausiai grįžtama prie unijos klausimo ir paaiškinama, kas trukdo šį klausimą spręsti.

3. Retorinės priemonės „Pasikalbėjime lenko su lietuviu“

Dialoginė „Pasikalbėjimo“ forma sugestijuoja, kad politinę poziciją ir teorines koncepcijas jame išreiškia personifikacijos. Nors kyla pagunda Lietuvos poziciją tapatinti su LDK, o Lenką laikyti Karūnos atstovu, viską reikėtų vertinti per kūrinio autoriaus intencijos prizmę – tiek traktato politinė koncepcija, tiek jo parašymo aplinkybės neleidžia išsakomų pozicijų aklai laikyti „valstybine“ programa. Traktate siūloma valstybės samprata numato išskirtinę didikų poziciją valstybėje, o jų interesai iškeliami aukščiau „bajoriškosios demokratijos“ reikalavimų. Tai leistų manyti, kad literatūrinis „Lietuvis“ išreiškia konkrečios diduomenės grupės valstybės sampratą. „Pasikalbėjimo“ Lenkas neatstovauja kokiai nors Lenkijos visuomenės dalies laikysenai, bet veikiau atspindi stereotipinę, iš įvairių perspektyvų sukonstruotą poziciją. Tai politinio LDK elito aplinkoje atsiradusi „Lenko“ samprata, paranki draminiam dialogo siužetui ir reakcijai į Lietuvos teiginius. Pagrindine autoriaus intencija laikytinas siekis išsaugoti *status quo* – diduomenės dominuojamą politinę LDK sistemą:

LIETUVIS: <...> ligi šių dienų valdovams, tai yra didiesiems kunigaikščiams bei jų taryboms, tarnavome, nes mums atrodė, kad pakenčiamiau tarnauti tiek kilme, tiek ir padėti Dievo nuo seno išaukštintam <...>. (Rotundus 2009, 194; Rotundas 2000, 166)

Lenkas – kur kas mažiau savarankiškas dialogo dalyvis negu Lietuvos. „Pasikalbėjime“ galima išvelgti tris Lenko funkcijas: pirma, jis išreiškia stereotipinę lenkų poziciją unijos ir valstybės klausimais; antra, jis yra pašnekovo figūra, kurianti dialogą ir jį struktūruojanti; trečia, jis pasiduoda įtikinimui ir taip parodo Lietuvos teiginių svarumą. Ankstyvųjų Naujųjų laikų dialogus tyrinėjanti Virginia Cox (Cox 2017, 291–294) tokį dialogą vadina uždaruoju arba išreiškiančiu „monologinę perspektyvą“, nes vienas personažas ir jo išreiškiamas požiūris čia akivaizdžiai dominuoja, o kitas pokalbio dalyvis atlieka tik „statisto“ vaidmenį. Numanu, kad „Pasikalbėjimo“ personažai konstruojami taip, jog Lenkas atrodytų besivadovaujantis prietarais, stereotipais ir nuogirdomis, o Lietuvos atspindėtų apsiskaitymą, platų dialektikos, istorijos, politinės teorijos išmanymą.

„Pasikalbėjimo“ autorius išnaudoja retorinius mechanizmus, leidžiančius pakeisti terminų prasmę, nekeičiant faktinės tiesos. Quentinas Skinneris tokias figūras vadina paradiastolėmis ir, remdamasis Antikos autoriaus Kvintiliano retorikos vadovėliu „Insitutio Oratorio“, reaktualizuoja jas ankstyvųjų Naujųjų laikų kontekste. Paradiastolė kalboviui leidžia pakeisti faktų normatyvinį krūvį: vienas terminas pakeičiamas kitu taip, kad faktinė tiesa išlieka, bet pakinta faktus nušviečianti „moralinė šviesa“. Taip kalbovas parodo, kad veiksmų ar idėjų moralinė vertė yra visiškai kitokia, negu pristato oponentas (Skinner 1999, 67–69). Paradiastolę („Pasikalbėjime“ įprastai išreiškiamą antiteze) galima išvelgti Lietuviu pakeičiant *unijos* termino sampratą:

LENKAS: [...] Betgi sakyk man, kadangi turime vieną bendrą valdovą ir kaip Kristaus – bendro tikėjimo, – taip valdovo – bendrų sutarčių – jungiami esame, tai kodėl su mumis unus populus, una gens, una Respublica [paryškinta mano – S. K.] nenorite būti? <...>

LIETUVIS: Tad pirmiausia įrodykite man, ponai lenkai, kad jūs patys unius moris, kad jūs unum, taip pat ir mes, lietuviai, ar esame unum et non diversa. <...> Kokia gali būti unio, kokia santarvė, koks bendrumas, jeigu nei viena bendra mintis mūsų nejungia, nei bendrų papročių, nei bendros nuomonės, nei bendro įstatymo, pagaliau – nei bendros bažnyčios ir bendro Dievo neturime [paryškinta mano – S. K.]? (Rotundus 2009, 220–222; Rotundas 2000, 194–198)

Politinį *unijos* sąvokos turinį, ją sudarančias tautos, giminės ir valstybės kategorijas „Pasikalbėjimo“ autorius pakeičia moraliniais, tapatybės klausimais (papročių ir tikėjimo kategorijos), taip parodydamas, kad politinės vienybės šaltinis yra kitoks, negu mano Lenkas.

Be Lietuvos ir Lenko, dialoge dalyvauja dar keli numanomi subjektai. Svarbiausias dialoge nepasirodantis asmuo, į kurį įvairiomis retorinėmis minties figūromis kreipiasi Lietuvis, yra pats lenkų polemistas Stanisławas Orzechowski: vartojamos apostrofos (pataisoma Orzechowskio mintis: „Atsitiktinumas, ponas Ožechovski, ir tam tikros aplinkybės <...> lemia, kad kunigaikštystėje susilaukiama vergijos, o karalystėje – laisvės <...>“ (Rotundus 2009, 155; Rotundas 2000, 123)), interogacija („Prašom surasti, ponas Ožechovski, tokio kuklumo *animi* kurioje nors šių arba praėjusių laikų svetimoje karalystėje <...>“, kai kalbama apie Lenkijos karalių Kazimierą Teisingąjį (Rotundus 2009, 170; Rotundas 2000, 137–138)), galiausiai – net mažybinė, pajuokiamoji oponento vardo forma („Patikėk manimi, Ožechovskėli“ (Rotundus 2009, 177; Rotundas 2000, 146)). Lenkų polemisto figūra – svarbus referentas „Pasikalbėjime“. Tai leidžia numanyti, kad autorius vis dėlto daro skirtį tarp Orzechowskio ir kitų „sukalbamesnių“ lenkų, kurių provaizdį atitiktų traktato veikėjas Lenkas, pats ne visada sutinkantis su Orzechowskio mintimis ir traktato pabaigoje net raginantis Lietuvį atriboti svarstymus nuo jo idėjų: „Palikime ramybėje tą Ožechovskį, šiuo atveju aš su juo nesutinku <...>“ (Rotundas 2000, 194; Rotundus 2009, 220).

Lietuvis, imituodamas gyvąją kalbą, dėstomas mintis pertraukia remarkomis (interpeliacijomis), kuriomis tarsi reaguojama į numanomus Lenko veiksmus („Bet palauk, matau, kad nori mane pertraukti, tuoj pat atspėsiu, ką galvoji ir ką nori pasakyti <...>“ (Rotundus 2009, 187; Rotundas 2000, 157)). „Pasikalbėjimo“ pabaigoje suskamba deprekacija, kai Lietuvis kreipiasi į Jėzų Kristų, prašydamas atsiųsti Jogailaičių palikuonį („O Viešpatie Jėzau Kristau, Dovydo sūnau iš Judo namų, kuris mums Viešpačiu Dievu gimsti, o ne renkamas esi, paveldimas mūsų Valdove, kunigaikščiu Betliejuje gimęs <...>“ (Rotundus 2009, 219; Rotundas 2000, 192)). Pastarasis pasažas iškalbingas – Jėzaus Kristaus asmuo ir jo viešpatavimas tampa paveldimos valdžios pateisinimo metafora.

Daugelyje jautrias temas aptariančių „Pasikalbėjimo“ vietų galima išvelgti ironiją, kurią Lietuvis taiko lenkams ir Orzechowskiui. Lenko lūpomis išstariami žodžiai hiperbolizuoja ir iki absurdo priveda *šlektos* savivoką: „[Orzechowski kalba tik] apie Lenkijos karūną, už kurią laisvesnės pasauly nebuvo <...> nei prieš Kristų, nei po Kristaus“ (Rotundus 2009, 162–163; Rotundas 2000, 131). Teigiama, kad Lenko „šlėktiškas kraujas“ neleistų su vergais giminiuotis, jei išties lietuviai būtų tokie nelaisvi, kaip sako Orzechowski („[I]š tikrųjų ir mums, lenkams, nešlovė bei gėda būtų, jeigu ilgai vergais savo brolius būtume laikę, už vergų savo dukteris leidę bei vergų dukras sau į žmonas ėmę <...>“ (Rotundus 2009, 153–154; Rotundas 2000, 121)). Ironija kulminaciją pasiekia pirmojo „Pasikalbėjimo“ pabaigoje:

LENKAS: Amen. Na, jau ir ponai iš tarybos skirstosi. Labos nakties.

LIETUVIS: Laimingai sveikas išsimiegok. Bet dar turėjau paneigti antrą priežastį, dėl kurios, Ožechovskio nuomone, mes nelaisvi esame, būtent, kad mums valdovas gimsta.

LENKAS: Tiesa, bet jau vėlu, turiu pas poną skubėti, o rytoj susitikime čia. (Rotundus 2009, 197; Rotundas 2000, 170)

Lenkas nebegali klausyti, kodėl lietuviai neteisingai kaltinami esą nelaisvi, nes privalo skubėti pas savo poną, grįžusį iš pasitarimo, – taip autorius tikriausiai ironizuoja Orzechowskio argumentus dėl lietuvių nelaisvės. Autoriaus ironija įdedama ir į Lietuvos lūpas, kai šis, planavęs palikti Parčevo seimą ir išvykti namo, dėl užtrukusių svarstymų yra priverstas pasilikti:

LIETUVIS: Argi nežinai, kad čia, dvare, viskas atidėliojama rytdienai. Turėta vakar mane išleisti, tačiau vakar, kai išsiskyrėme, šita atidėta rytdienai. (Rotundus 2009, 200; Rotundas 2000, 172)

Šiame pasaže Lietuvis tarsi kritikuoja jį asmeniškai palietusį Lenkijos Karūnos seimų darbą – delsimo ir laiko švaistymo seimuose motyvas aidis visame dialoge. Dialogo personažas siūlo lenkams „ilgus seimus dėl unijos, egzekucijos, tuos ginčus, kivirčius, barnius, kuriais kurstote vieną luomą prieš kitą, palikti ramybėje“ (Rotundus 2009, 189; Rotundas 2000, 160). Kitaip tariant, Lietuvos požiūriu, Livonijos karo kontekste svarstomi antraeiliai klausimai, kurie trukdo reaguoti į tikrąsias grėsmes.

Aptarti pavyzdžiai rodo, kad „Pasikalbėjimo“ tekste ne tik gausiai cituojami Antikos autoriai ar Šventasis Raštas, bet ir vartojama įvairių retorinių priemonių. Šios priemonės, viena vertus, kuria draminią siužetą (plg. deprekacijos, interpeliacijos, kreipiniai ir kt.), kita vertus, padeda autoriui konstruoti, formuluoti savo argumentus ir reaguoti į socialines ar politines aplinkybes (plg. ironija, paradiastolė, antitezė ir kt.). Tai atveria daugiasluoksnią dialogo skaitymo perspektyvą.

Išvados

Analizuojant ankstyvųjų Naujųjų laikų tekstus, svarbios ne tik juose išsakomos idėjos. Tyrėjo dėmesio vis dažniau susilaukia ir retorikos mechanizmai, padedantys atskleisti pragmatinius tekstų funkcionavimo aspektus. LDK tyrimuose skiriama dėmesio retorikai kaip disciplinai, tačiau polemniai senosios raštijos tekstai retorikos atžvilgiu nenagrinėti.

Struktūriškai „Pasikalbėjimą“ sudaro dvi dalys, atliekančios skirtingą retorinę funkciją: pirmoje dalyje susiduria dvi karaliaus institucijos ir valstybės sampratos, antroje daugiau dėmesio skiriama LDK istorijai, Jogailaičių dinastijai ir unijos klausimui. Tarp abiejų traktato dalių įsiterpęs eilėraštinis temiškas integruoja abi dalis.

Traktate veikiančios literatūrinės Lietuvos ir Lenko figūros personifikuoja ne atitinkamų visuomenių turimas valstybės sampratas ir požiūrį į politines aktualijas, bet konkretaus LDK politinės bendruomenės sluoksnio programą. Lenko figūra „Pasikalbėjime“ iš esmės yra reaktyvi – jis išreiškia Lenkijos bajorijos ir egzekucijos judėjimo poziciją, palaiko dialogą ir leidžiasi įtikinamas Lietuvos argumentų teisingumo.

Išnaudodamas paradiastolės techniką, „Pasikalbėjimo“ autorius pakeičia *unijos* termino prasminį krūvį, akcentuoja ne politinius, bet kultūrinius ir simbolinius politinio bendrumo aspektus, taip atmesdamas LDK bei Lenkijos unijos perspektyvą. Lietuvis dialoge kreipiasi į jame nedalyvaujančius asmenis ir naudojami apostrofa, interrogacija, mažybinėmis kreipinio formomis, interpeliacijomis ir deprekacijomis. Jomis reaguojama į tiesioginio pašnekovo – Lenko – veiksmus, kvestionuojamos netiesioginio oponento – Orzechowskio – idėjos, kreipiamasi į Dievą. Į numanomą lenkų „pasipūtimą“ Lietuvis reaguoja ironiškai – ironijos mechanizmai padeda hiperbolizuoti ir komiškai pateikti lenkiškosios laisvės ir politinio savarankiškumo patosą.

„Pasikalbėjimas“ yra ankstyvųjų Naujųjų laikų pokyčių Vakarų literatūros ir kultūros pasaulyje recepcija, kai su plintančia rašto tradicija perimami antikinės retorikos tropai ir figūros. Dialogu bandoma imituoti šnekamąją kalbą, tačiau ši imitacija atlieka dramatinę funkciją, leidžia (per)form(ul)uoti idėjinį argumentacijos krūvį ir pateikti einamųjų istorinių įvykių vertinimą iš traktato autoriaus perspektyvos. Naudojami kreipiniai į čia nesančius asmenis nurodo pozicijas, su kuriomis polemizuojama, o interpeliacijos, deprekacijos, ironija ir kitos retorinės technikos kuria dramatinę kūrinio įtampą.

Literatūra

- Baryczowa, Marya. 1976: Augustyn Rotundus Mieleski – pierwszy historyk i apologeta Litwy. *Z dziejów polskiej kultury umysłowej w XVI i XVII wieku*. Waldemar Voisé, ed. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk.
- Brückner, Alexander. 1890: Ueber die ältern Texte des Polnischen. *Archiv für Slavische Philologie*. V. Jagić, ed. Berlin: Weidmannsche Buchhandlung.
- Clarke, M. L. 2002. *Rhetoric at Rome. A Historical Survey*. London, New York: Routledge.
- Cox, Virginia. 2017: Dialogue. *A Guide to Neo-Latin Literature*. Victoria Moul, ed. Cambridge: Cambridge University Press.
- Czubek, Jan, ed. 1906. *Pisma polityczne z czasów pierwszego bezkrólewia*. Kraków: Nakład Akademii Umiejętności.
- Górnicki, Łukasz. 1855. *O elekcyi, wolności, prawie i obyczajach polskich. Rozmowa Polaka z Włochem*. K. J. Turowski, ed. Nakład i druk Karola Pollaka.
- Gray, Hanna H. 1963. Renaissance Humanism: The Pursuit of Eloquence. *Journal of the History of Ideas* 24(4).
- Grześkowiak-Krwawicz, Anna. 2018. *Dyskurs polityczny Rzeczypospolitej Obojga Narodów. Pojęcia i idee*. Toruń: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Mikołaja Kopernika.
- Jovaišas, Albinas. 2000: Augustino Rotundo Lietuvos valstybės vizija. *Šešioliktojo amžiaus raštija*. Sigitas Narbutas, red. Vilnius: Pradai.
- Jurgelėnaitė, Rasa. 1998. *Lotyniškoji laidotuvių poezija. XVI amžiaus pabaigos Vilniaus akademijos tekstų retorinė analizė*. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas.
- Kastely, James L. 2015. *The Rhetoric of Plato's Republic. Democracy and the Philosophical Persuasion*. Chicago, London: The University of Chicago Press.
- Kiaupienė, Jūratė. 2016. *Tarp Romos ir Bizantijos. Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės politinės kultūros aukso amžius. XV a. antroji pusė–XVII a. pirmoji pusė*. Vilnius: Lietuvos istorijos institutas.
- Koehler, Krzysztof. 2004. *Stanisław Orzechowski i dylematy humanizmu*. Kraków: Arcana.
- Koehler, Krzysztof. 2009. [Wstęp] *Stanisława Orzechowskiego i Augustynasa Rotundasa debata o Rzeczypospolitej*. Krzysztof Koehler, ed. Kraków: Wydawnictwo WAM.
- Korolko, Mirosław. 1991. *Seminarium Rzeczypospolitej Królestwa Polskiego. Humaniści w kancelarii królewskiej Zygmunta Augusta*. Warszawa: Wiedza Powszechna.

- Korzeniowski, Józef. 1890. [Wstęp] *Rozmowa polaka z litwinem, 1564*. Józef Korzeniowski, ed. Kraków: Drukarnia C. K. Uniwersytetu Jagiellońskiego.
- Kuolys, Darius. 1992. *Asmuo, tauta, valstybė Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės istorinėje literatūroje. Renesansas. Barokas*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla.
- Kuolys, Darius. 2009. *Res Lituana: Kunigaikštystės bendrija. T. 1: Respublikos steigimas*. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas.
- Kushner, Eva. 2004. *Le dialogue à la Renaissance: histoire et poétique*. Genève: Librairie Droz S. A.
- Mack, Peter, ed. 1994. *Renaissance Rhetoric*. New York: St. Martin's Press.
- Montagne, Véronique. 2011. Le dialogue à la Renaissance: notes sur la théorisation contemporaine du genre. *Revue d'histoire littéraire de la France* 4, <https://doi.org/10.3917/rhlf.114.0789>.
- Norbrook, David. 1994. Rhetoric, Ideology and the Elizabethan World Picture. *Renaissance Rhetoric*. Peter Mack, ed. New York: St. Martin's Press, https://doi.org/10.1007/978-1-349-23144-7_8.
- Orzechowski, Stanisław. 1891: Stanisłai Orichovii Roxolani ad Petrum Miscovium, Regni Poloniae procancellarium et Ecclesiae Cathedralis Cracoviensis decanum etc. Apologia pro Quincunce, sive Pro sacerdotali maiestate. *Orichoviana. opera inedita et epistulae Stanisłai Orzechowski, 1543–1566*. Ioseph Korzeniowski, ed. Cracoviae: Typis ephemeridum „Czas“.
- Orzechowski, Stanisław. 2009a: Apologia pro Quincunce. *Stanisława Orzechowskiego i Augustynasa Rotundasa debata o Rzeczypospolitej*. Krzysztof Koehler, ed. Kraków: Wydawnictwo WAM.
- Orzechowski, Stanisław. 2009b: Quincunx. *Stanisława Orzechowskiego i Augustynasa Rotundasa debata o Rzeczypospolitej*. Krzysztof Koehler, ed. Kraków: Wydawnictwo WAM.
- Orzeł, Joanna. 2016. *Historia–Tradycja–Mit. W pamięci kulturowej szlachty Rzeczypospolitej XVI–XVIII wieku*. Warszawa: Muzeum Pałacu Króla Jana III w Wilanowie.
- Ossoliński, Józef Maxymilian. 1822. *Wiadomości historyczno-krytyczne do dziejów literatury polskiéy [...]*. T. III. Kraków: Drukarnia Gröblewskiej.
- Plett, Heinrich F. 2010. *Literary Rhetoric. Concepts – Structures – Analyses*. Leiden, Boston: Brill.
- Pocock, John G. A. 1989. *Politics, Language & Time. Essays in Political Thought and History*. Chicago and London: University of Chicago Press.
- Ročka, Marcelinas. 1988. *Mykolas Lietuvis*. Sigitas Narbutas, red. Vilnius: Mokslas.
- Rostworowski, Emanuel. 1979: Orzechowski Stanisław. *Polski słownik biograficzny. Tom XXIV/1: Olszamowski Bolesław – Orlikowski Stanisław*. Emanuel Rostworowski et al., eds. Wrocław, Warszawa, Kraków, Gdańsk: Zakład narodowy imienia Ossolińskich, Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk.
- Rotundus, Augustyn. 2009: Rozmowa Polaka z Litwinem. *Stanisława Orzechowskiego i Augustynasa Rotundasa debata o Rzeczypospolitej*. Krzysztof Koehler, ed. Kraków: Wydawnictwo WAM.
- Sigionio, Carlo. 1993. *De dialogo liber*. Rome: Bulzoni.
- Skinner, Quentin. 1998. *The Foundations of Modern Political Thought. Vol. 1: The Renaissance*. Cambridge: Cambridge University Press, <https://doi.org/10.7227/r.3.1.5>.
- Skinner, Quentin. 1999. Rhetoric and conceptual change. *Redescriptions: Political Thought, Conceptual History and Feminist Theory* 3(1).
- Skinner, Quentin. 2002: Interpretation and the understanding of speech acts. *Visions of Politics. Vol. 1: Regarding Metho*. Quentin Skinner, ed. Cambridge: Cambridge University Press.
- Ulčínaitė, Eugenija. 1997. *Lietuvos Renesanso ir Baroko literatūra. Retorinės kultūros ir embleminio mąstymo modeliai*. Habilitacinis darbas. Humanitariniai mokslai: literatūrologija (3H). Vilnius.
- Ulčínaitė, Eugenija. 2001. *Lietuvos Renesanso ir Baroko literatūra*. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla.
- Vickers, Brian. 1994: Some Reflections on Rhetoric Textbook. *Renaissance Rhetoric*. Peter Mack, ed. New York: St. Martin's Press.
- Vickers, Brian. 2008: Rhetoric and Poetics. *The Cambridge History of Renaissance Philosophy*. Charles B. Schmitt, ed. Cambridge: Cambridge University Press, https://doi.org/10.1007/978-1-349-23144-7_5.